

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14518420>

ADABIYOTNING NODIR NAMUNALARI: MIRKARIM OSIM TARIXIY QISSALARI

Muxammadova Maftuna Sharif qizi

JDPU O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqola adabiyotning nodir namunalari sifatida Mirkarim Osimning tarixiy qissalarini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Unda yozuvchining tarixiy voqealarni badiiy asarlar shaklida aks ettirishdagi uslubi, obraz yaratish mahorati va milliy qadriyatlarni yoritishdagi o‘rni yoritiladi. Mirkarim Osimning qissalari o‘ziga xos badiiy tili va tarixiy haqiqatni aniq aks ettirishi bilan ajralib turadi.*

Kalit so‘zlar: *Mirkarim Osim, tarixiy qissalar, o‘zbek adabiyoti, obraz yaratish, tarixiy voqealar, milliy qadriyatlar, adabiy tahlil.*

Abstract: *This article is devoted to the analysis of the historical stories of Mirkarim Asim as rare examples of literature. It highlights the writer’s style of reflecting historical events in the form of artistic works, his image creation skills, and his role in highlighting national values. Mirkarim Asim’s short stories are distinguished by their unique artistic language and accurate reflection of historical reality.*

Keywords: *Mirkarim Osim, historical stories, Uzbek literature, image creation, historical events, national values, literary analysis.*

Аннотация: *Данная статья посвящена анализу исторических рассказов Миркарима Асима как редких образцов литературы. Освещается манера писателя отражать исторические события в форме художественных произведений, его образотворческое мастерство, его роль в освещении национальных ценностей. Рассказы Миркарима Асима отличаются уникальным художественным языком и точным отражением исторической действительности.*

Ключевые слова: *Миркарим Осим, исторические рассказы, узбекская литература, образотворчество, исторические события, национальные ценности, литературный анализ.*

KIRISH:

O‘zbek nasrining taraqqiyot tarixida, xususan qissachiligida tarixiy qahramonlik mavzuining ishlanishi haqida so‘z borganda, avvalo, taniqli yozuvchi Mirkarim Osim haqida to‘xtalmasdan iloj yo‘q. Chunki o‘tmish madaniyatimizning yorug‘ yulduzlari, yurtning jasur himoyachilari haqida asarlar yozish an‘anasini, birinchi bo‘lib, Mirkarim Osim boshlab berdi. U tarixiy shaxslarning murakkab hayot yo‘li haqida uzoq izlanishlari natijasi o‘laroq, ko‘plab tarixiy qahramonlik mavzusidagi asarlar yaratdi; keyingi yillar o‘zbek prozasi rivojiga munosib hissa qo‘shdi. Adibning maqsadi yosh nasllarni o‘z ajdodlari o‘tmishidan xabardor etish edi. Shuning uchun u, dastlab maktab o‘qituvchilari uchun tarix fani yuzasidan ko‘pgina qo‘llanmalar yaratdi. So‘ngra tarixiy mavzuda e‘tiborli ocherklar yoza boshladi. Adib butun ijodiy faoliyati davomida faqat tarixiy asarlar yozdi; xalqimizning olis o‘tmishdagi bizga noma‘lum hayot manzaralarini ravshan yoritib berdi. Yozuvchi o‘z asarlariga qahramon qilib olgan Shiroq, To‘maris, Spitamen, Temur Malik, Abu Abdullo Muhammad Ibn Muso al — Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Navoiy, Mashrab kabi buyuk siymolar obrazi bugungi o‘zbek adabiyotining eng yorug‘ sahifalariga, obrazlari sistemasida nurli qahramonlarga aylanib qolgan. Bu asarlarning ma‘naviy-ma‘rifiy, ijtimoiy-axloqiy ahamiyati beqiyosdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Keyingi paytda tarixni o‘rganish uchun keng yo‘llar ochilganligi bois sermiqyos va serqatlam moziyni badiiy o‘zlashtirish ham ancha kengaydi. Uning o‘ziga xos shakllari paydo bo‘la boshladi. XIX asrning uchinchi choragidan XX asrning 90-yillariga qadar Millatimiz va Vatanimizning eng og‘ir qonli tarixi sahifalarini tashkil etadi. Ma‘lumki, ushbu davrda avval Chor Rossiyasi, keyin sobiq Ittifoqning mustamlakasi edi. Bu davrda biz o‘zimizning tariximiz, dinimiz, milliy tafakkur, milliy mafkuramizdan, hatto milliy adabiyot va tilimizdan mahrum etildik. Xalqimizning baxtiga A.Fitrat, A.Qodiriy, Oybek, M.Shayxzoda, Odil Yoqubov, P.Qodirov, A.Oripov, E.Vohidov, R.Parfi singari adiblarimiz qadim xalqimiz va Vatanimiz, ularning buyuk farzandlariga bag‘ishlab yozgan asarlari bilan xalqimizning o‘zligini,

tarixini –qalbini saqlab qoldilar. Ana shunday adiblardan biri XX asrning 60-yillaridagi o‘zbek tarixiy qissachiligining takomiliga hissa qo‘shgan iste’dodli yozuvchi Mirkarim Osimdir. Adib “Yulduzlar sayri”, “Karvon yo‘llarida”, “Ixlos tuzog‘i”, “Zulmat ichra nur”, “Jayhun ustida bulutlar” kabi asarlari bilan o‘zbek tarixiy qissachiligida yangi sahifalar yarata oldi.

NATIJALAR

Mirkarim Osimni xalqimizning bir necha avlodi taniydi. Uning asarlaridan eng yaxshilari qariyb yarim asrdan buyon o‘rta maktab darsliklaridan o‘rin olib, yangi-yangi avlodlar bilan ona tariximiz, boy o‘tmish madaniyatimiz, nurga, ziyoga intilgan vatanparvar, ilmparvar ajdodlarimiz o‘rtasida mustahkam ko‘prik bo‘lib, tarix bilan hozirgi kunlarimizni bog‘lab turibdi. Bu asarlar xalqimizning ming-ming yillar davomida shakllangan an‘analari, urf-odatlarini, udumlarini ko‘zga ko‘rinmas nozik ip bilan bugungi istiqlol kunlarimiz bilan tutashtirib kelmoqda. “Ma’lumki, tarixiylik, – yozadi adabiyotshunos M.Sattorov, – tarixiy asarning qoni va joni. Tarixni, tarixiy materialni, qalamga olinayotgan davr ruhini bilmasdan turib, tarixiy asar yaratib bo‘lmaydi². Shu ma’noda Mirkarim Osim tarixni, tarixiy materialni, qalamga olingan davr ruhini bilgan, sinchiklab o‘rgangan, his etgan yozuvchidir. U qaysi davrni qalamga olmasin, kitobxonni o‘sha davr hayotiga olib kiradi. Mirkarim Osimning o‘zbek adabiyotidagi xizmati, adabiyotshunoslar o‘rinli ta’kidlaydi P.Shermuhamedovning adib haqidagi fikrlari mulohazalarimizni yanada ta’kidlaganiday, tarixiy qissalari bilan belgilanadi. Adabiyotshunos o‘ldiradi: “Xalqimizning olis o‘tmishini badiiy ifoda qilish xususida so‘z yuritilar ekan, bu sohada taniqli adib Mirkarim Osim qilgan xizmatlarni, uning o‘ziga xos, maroqli hikoyalarini va qissalarini tilga olmaslik mumkin emas”³. Ta’bir joiz bo‘lsa, o‘zbek prozasida eng ko‘p tarixiy shaxslar obrazlarini adabiyotimizda badiiy qayta gavdalantirgan yozuvchi ham Mirkarim Osimdir.

² Norqulov N., Sattorov M., Mirkarim Osim, T.: 1977

³ Mirkarim Osim. Ajdodlarimiz fojiasi. Tarixiy qissalar. Adabiyot va san’at. T.: 1983. B

MUHOKAMA

Shu o‘rinda tarixiy qissa janri haqida ikki og‘iz so‘z. Bu janr o‘zbek adabiyotida paydo bo‘lishi zabardast adib Sadridin Ayniy nomi bilan bolliq. Uning “Buxoro jallodlari”, “Qulbobo yoki ikki ozod”, “Odina” singari qissalari yaqin tariximiz sahifalaridan so‘zlaydi. Tarixiy qissalar yana o‘zining ichki janr ko‘rinishlariga ega: tarixiy-qahramonlik, tarixiy-avtobiografik, tarixiy-biografik, tarixiy-fantastik kabilar shular jumlasidandir. Mirkarim Osim ijodini o‘rgangan adabiyotshunos olim M.Sattorov adib qissalarini ikki jihatdan tasnif qiladi: “Tarixchi adibning asarlarini davriy jihatdan shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin:

1. Tariximizning qadimgi davrlari haqidagi hikoyalar. (Makedoniyalik Iskandar, so‘ngra arab xalifaligining, keyinroq eroniy shohlarning o‘rta Osiyoga yurishlari haqidagi asarlar).

2. O‘rta asrlar tarixidan hikoya qiluvchi asarlar. (Mo‘g‘ullar istilosi va buyuk fan, madaniyat arboblari haqidagi biografik qissa va va hikoyalar).

3. XVII asrdan to XX asr boshlarigacha bo‘lgan tarixiy hayotini badiiy aks ettiruvchi asarlar turkumi.

Ayni paytda Mirkarim Osim asarlarini uch katta tematik yo‘nalish bo‘yicha tahlil qilish, baholash mumkin. Bular:

1. Tarixiy-qahramonlik mavzusidagi asarlar.
2. Tarixiy-inqilobiy mavzudagi asarlar.
3. Tarixiy-biografik asarlar”⁴.

Mazkur tasnif Mirkarim Osim ijodidagi qissalar mohiyatini o‘zida to‘la aks ettiradi. Shu ma’noda adibning “Zulmat ichra nur”, “Jayhun ustida bulutlar”, “Singan setor”, “Yulduzlar sayri” singari qissalarini davriyligiga ko‘ra ikkinchi guruhga, mavzuiga ko‘ra uchinchi guruh tarixiy-biografik qissalarga kiritish mumkin.

Adib tarixiy-biografik qissalarida tariximizda munosib nom qoldirgan ko‘plab tarixiy shaxslar obrazlari yaratilgan. Bu haqda adabiyotshunos P.Shermuhamedov

⁴ Yavdat Ilyosov. So‘g‘diyona. Tarixiy roman. Ruschadan Ma‘ruf Jalil tarjimasi. «Sharq» nashriyot—matbaa kontserni, T.:1994. B-272-273

yozadi: “Mirkarim Osimning yana bir guruh asarlari borki, ularda xalqimiz tarixining zarvaraqlarida o‘chmas qilib yozib qo‘yilgan siymolarning tabarruk obrazlari tasvirlangan. “Jayhun ustida bulutlar” qissasining qahramoni Beruniy, “Yulduzlar sayri”dagi Ulug‘bek, “Zulmat ichra nur” asaridagi Navoiy, “Ixtos tuzog‘i” qahramoni Mashrab mana shunday obrazlardir”. Binobarin, “Yulduzlar sayri” tarixiy-biografik qissasidagi badiiy lavhalar fikrimizni tasdiqlaydi. Unda Ulug‘bekning bolalik yillari tasvirlanadi.

Adabiyotimizda buyuk astronom olim, ulug‘ shoh, temuriylarning zabardast vakili Ulug‘bek haqida nasr va nazm janrlarida bir necha asarlar yaratilgan. O‘zbek mumtoz adabiyoti sahifalariga nazar tashlasak, Ulug‘bek hayotligidayoq unga bag‘ishlab asarlar yozilgani ma’lum bo‘ladi. Ulug‘bek davrida yashagan shoir Sakkokiy unga atab 7 ta qasida yozgan. Yoxud hazrat Navoiy yozadilar: Temurxon naslidin sulton Ulug‘bek ki olam ko‘rmadi sulton aningdek... Adabiyotimizning keyingi davrlarida ham Ulug‘bek shaxsiga qiziqish juda kuchli bo‘lgan. XX asr o‘zbek adabiyotida tarixda o‘chmas iz qoldirgan ko‘pgina siymolarning badiiy siymolari proza, poeziya va dramaturgiyaning qator janrlaridagi asarlarda yaratilgan. Amir Temur, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy, Zahiriddin Bobur, Boborahim Mashrab...Bu ro‘yxatni yana davom ettirish mumkin. Shunday ular qatorida mashhur astronom olim, bemisl shoh, temuriylarning zabardast vakili Ulug‘bek nomi ham turadi. Ulug‘bek haqidagi dastlabki asar o‘zbek adabiyotinig cho‘ng qoyalaridan biri Maqsud Shayxzoda qalamiga mansub. Uning dramatik turga kiruvchi “Mirzo Ulug‘bek” tragediyasi fikrimizning yorqin dalilidir. Unda shoh va olim Ulug‘bek hayotining so‘nggi yillari badiiy gavalantirilgan. She’riy yo‘l bilan yaratilgan bu tragediyada Ulug‘bek xarakteri yorqin hayotiy lavhalarda ochib berilgan. Bunda adib tarixiy voqelikka asoslangan. Ulug‘bek haqidagi ikkinchi yirik asar taniqli yozuvchi Odil Yoqubovning “Ulug‘bek xag‘zinasi” romanidir. Unda ham tarixiy shaxs hayotining so‘nggi yillari asos qilib olingan. Roman janri xarakteridan kelib chiqib, asarda Ulug‘bekning serqirra faoliyati keng va batafsil yoritiladi. Asarda tragediyaga nisbatan tarixiy timsollar keng o‘rin egallaydi.

Ulug‘bekka bag‘ishlangan uchinchi asar taniqli tarixnavis yozuvchi Mirkarim Osim qalamiga mansub “Yulduzlar sayri” qissasidir. Ushbu qissada yuqorida nomlari zikr etilgan asarlardan farqli o‘laroq, Ulug‘bekning bolalik yillari, qisman katta yoshlik davri qalamga olingan⁵.

O‘tgan asrning 90-yillarida Ulug‘bek shaxsiga qiziqish yanada kuchaydi. Bu haqda asar boshida B.Ahmedov shunday yozadi: “...Ulug‘bek podshoh bo‘lib emas, balki Movorounnahr xalqlarining ilm-fan va madaniyat taraqqiyoti tarixiga qo‘shgan ulkan shaxsiy ulushi bilan. Ilm-fan va madaniyat namoyandalariga ko‘rsatgan rag‘bati va homiyligi, ularga rahnamo bo‘lgani bilan tarixda qoldi. Ulug‘bekning nomi va asarlari bizning mamlakatimizdagina emas. Balki butun dunyoga mashhur. Ulug‘bekni olim sifatida o‘n olti asrdan beri Ovrupoda ham, Osiyo mamlakatlarida ham, Amerikada ham yaxshi bilishadi, zo‘r hurmat-e‘tibor bilan tilga olishadi”⁶. Olim Ulug‘bek haqida bir qancha tarixiy, ilmiy, badiiy asarlar yaratilganini e‘tirof etadi. Kitobni yozishda olim XV-XVI asrlarda yaratilgan tarixiy asarlar, tazkiralari, jumladan, Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”, Davlatshoh Samarqandiyning “Tazkirat-ush shuaro”, Ulug‘bekning “Ziji jadidi Ko‘ragoniy” kabilardan unumli foydalangan. Shu asosda Ulug‘bek haqida ham ilmiy, ham badiiy uslubdagi mukammal bir asar bunyodga keldi.

XULOSA

Mirkarim Osimning “Yulduzlar sayri” qissa janrida yaratilgan Ulug‘bek haqidagi realistik asardir. Bu asar adibning 70-yillar oxiridagi ijodiga mansub. Asar yozilgan paytda Mirkarim Osim tarixnavis adibsifatida xalqimiz orasida tanilib qolgan edi. Shundan bo‘lsa kerak, qissa adibning yetuk nosir sifatidagi siyosini namoyon etgan.

Avvalo, asarning nomlanishi haqida ikki og‘iz so‘z. U ramziy mazmun tashiydi. “Yulduzlar sayri” deyish bilan yosh Ulug‘bekning bolaligidan yulduzlar ilmiga qiziqqanligiga ishora qilinadi. Asar davomida uning mohiyati ochila boradi. Qissada

⁵ Сатторов М. Ватан осмони. (Болалар адабиёти, тарихий проза, замон). Тошкент: “Ёш гвардия”, 1987.Б-3

⁶ Сатторов.М. Мозий сабоқлари. Китобда:Миркарим Осим. Карвон йўлларида. Сайланма. Т.:G‘G‘ACH, 1987. Б-4-5p

XV asrdagi hayotning ruhi yorqin sezilib turadi. Bu haqda adabiyotshunoslar N.Norqulov va M.Sattorovlar yozadilar: “Tarixiy-biografik asarning vazifasi faqat o‘tmishda yashab o‘tgan mashhur ijodkor yo olim, tarixiy real shaxs hayoti haqida xarakterli va muntazam ma’lumot berish bilangina cheklanganda, bu janrda ijod etuvchi adibning mehnati nisbatan ancha yengil ko‘chardi. Ammo san’akorning vazifasi bugina emas. Tarixiy-biografik asarda ham tarixiy- badiiy asarlarning barchasi uchun bo‘lgani kabi, eng muhimi, davrning ruhini bera olishdir”⁷. “Yulduzlar sayri” asarida adibning boshqa tarixiy-biografik qissalarida bo‘lgani kabi davr ruhi qahramonlar dunyoqarashi, fikrlash tarzi, ruhiyatida yorqin aks etgan.“Yulduzlar sayri” adibning boshqa shu yo‘nalishdagi asarlari kabi o‘tmish tariximizni chuqur his qilish, mazkur davrning tarixiy va madaniy hayotiga xolis baho berish kabi hamma zamonlar uchun dolzarb masalada katta ahamiyatga egadir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Norqulov N., Sattorov M., Mirkarim Osim, T.: 1977
2. Mirkarim Osim. Ajdodlarimiz fojiasi. Tarixiy qissalar. Adabiyot va san’at. T.: 1983. B
3. Yavdat Ilyosov. So‘g‘diyona. Tarixiy roman. Ruschadan Ma’ruf Jalil tarjimasi. «Sharq» nashriyot—matbaa kontserni, T.:1994. B-272-273
4. Сатторов М. Ватан осмони. (Болалар адабиёти, тарихий проза, замон). Тошкент: “Ёш гвардия”, 1987.Б-3
5. Сатторов.М. Мозий сабоқлари. Китобда:Миркарим Осим. Карвон йўлларида. Сайланма. Т.:G‘G‘ACH, 1987. Б-4-5р
6. Сатторов М. Ватан осмони. (Болалар адабиёти, тарихий проза, замон). Т.: “Ёш гвардия”, 1987 йил, Б -3